

Розділ II. ТЕОРЕТИКО-МИСТЕЦЬКІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Part II. THEORETICAL AND ARTISTIC ASPECTS OF THE UKRAINIAN CULTURE

УДК 7.045:[008+398+140.8](31+32+34+358)

СИМВОЛ У ДОБУ ПЕРВІСНОСТІ ТА СТАРОДАВНІХ КУЛЬТУРАХ

Загайська Дзвенислава Любомирівна, аспірантка,
Львівська національна академія мистецтв, м. Львів
zagaiskadzvinka@gmail.com

Досліджується поняття символу в добу первісності та стародавніх культурах. Аналізуючи розвиток поняття символу, розглянуто його особливості в конкретних історичних умовах на ранніх етапах розвитку свідомості людини від первісності до зародження перших цивілізацій – Месопотамії, Єгипту, Індії та Китаю. Висвітлено поняття символу як носія довербальної архаїчної форми свідомості в давніх культурах, означено зв'язок між вербальним значенням слова та візуальним зображенням у ретрансляції символічного змісту. Виявлено, що в традиціях конкретно розглянутих культур цей факт простежується у формі орнаменту, складовим якого є символ.

Ключові слова: символ, візуальне мистецтво, культура, світорозуміння, первісність, стародавні культури, Месопотамія, Єгипет, Індія, Китай.

Постановка проблеми. Поняття символу зароджується в найдавніших культурах світу, проте як явище культури формується та вперше науково обґрунтовується наприкінці XIX ст. Проблема творення та інтерпретації символу є актуальною і в сучасному світі. Символ є однією з найдавніших форм світосприйняття в народному мистецтві, який у сучасному світі є носієм архаїчного змісту. У зв'язку з цим, відслідковуємо поєднання художньої форми, що ретранслює смислове навантаження. Розглядаючи конкретні приклади найдавніших світових культур, від зародження до перших цивілізацій, у найзагальнішому огляді, визначаємо особливості світоглядних орієнтирів, що відбиваються у знаково-символічних мотивах первісності та Месопотамії, Єгипту, Індії, Китаю.

Поруч із зародженням культурної та трудової діяльності людини, символ посідає важливе місце в процесі еволюційного розвитку. Він відіграє важливу роль у міфологічних та релігійних уявленнях давніх людей, магічних ритуалах, є важливим елементом світовідчуття. Формування людської істоти відбувалося в контексті виникнення мистецтва, міфів, мовлення, соціальних зв'язків та соціальної організації, мовлення. Всі ці процеси, що загалом можна назвати культурним розвитком, супроводжуються символізацією дійсності, що полягає у збереженні та передачі нащадкам пережитого, набутого досвіду, навичок і знань. Тому символ постає способом комунікації між культурами.

Актуальність досліджуваної проблеми зумовлена прагненням відстежити ті функції та значення, через які символ, як важлива складова архаїчної культури, відображає світоглядні уявлення найдавніших культур незалежно від їх географічного розташування. Будучи унікальним явищем, що зародилося спільно з трудовою та творчою діяльністю людини, символ виступає у ролі транслятора історичного досвіду від однієї культури до іншої через візуальне своє вираження. Аналіз символу та символічного, як інструмент дослідження у культурологічних розвідках візуальної культури, дозволить у найзагальнішій формі розглянути співвідношення та акценти світоглядних особливостей конкретних культур у традиційній народній орнаментіці.

Аналіз досліджень і публікацій. Широкий спектр досліджень символу, як багатофункціонального та міжгалузевого поняття, розгортається наприкінці XIX ст., коли починає формуватися напрям символізму в культурі. Проте, детальне дослідження цього феномену в світовій історії звертає нас до найдавніших етапів розвитку культури, та зокрема, самої людини, що датується періодом верхнього палеоліту. Аналіз теоретичної наукової літератури з проблем, що стосуються символу та поняття символічного в культурі засвідчує, що одним із перспективних напрямків дослідження є його відображення у візуальному мистецтві. Зокрема, розробкою проблеми символу в контексті образотворчого мистецтва первісності займалися А. Брейль, Е. Тейлор, М. Еліаде, Б. Фролов, А. Яффе. Дослідження культури та мистецтва *Межиріччя* здійснювали В. Авдієв, І. Лосєв,

Н. Флітнер, візуальним мистецтвом та культурою *Давнього Єгипту* – М. Матьє, А. Пунін; *Китаю* – І. Алімов, Л. Васильєв, Р. Вільгельм, М. Кравцова. Дослідженнями індійської культури – Ф. Шиллер, І. Кант, Г. Ф. Гегель, А. Шопенгауер – на Заході та В. Жуковський, А. Толстой, Н. Реріх – у Росії.

Археологічні відкриття у XIX ст. призводять до захоплення прадавніми культурами та цивілізаціями, а філософська думка того періоду прагне віднайти теоретичні обґрунтування цим унікальним явищем. З цим пов'язана зосередженість на символах і знаках, поява нових концепцій до аналізу символу. Поняття символу в даному контексті набуває нової актуальності, він виходить за межі філософської проблематики.

З другої пол. XIX ст. зароджується чимало дослідницьких напрямів поняття символу, сформованих у рамках *культурології* (Е. Касіер, С. К. Лангер, О. Шпенглер), *антропології* (К. Гірц, Л. Морган, Е. Тейлор, А. Тойнбі), *психології* (З. Фройд, Е. Фромм, К. Г. Юнг), *соціології* (М. Вебер, Е. Дюркгейм), *герменевтики* (Г. Г. Гадамер, П. Рікер), *феноменології* (Е. Гуссерль, О. Лосєв, П. Флоренський), *семіотики* (У. Еко, Ю. Лотман, Ч. У. Морріс, Ч. Пірс, Ф. де Сосюр), *структурного функціоналізму і постструктуралізму* (Р. Барт, Ж. Лакан, К. Леві-Стросс, М. Фуко, Р. Якобзон) тощо.

У сучасній культурології мову візуального мистецтва через поняття знаку та символу розглядають Є. Басін й М. Епштейн. Підходи до естетичної проблематики міфу в мистецтві формував С. Кримський. Питання психологічних аспектів міфу в мистецтві віднаходимо в працях С. Аверінцева. Візуальне мистецтво є важливою складовою культури, яка, як спадок цивілізаційного розвитку людства, на думку М. Бахтіна, «коливається між духом людини та її знаками». Важливими завданнями, що ставляться перед культурологією, є дослідження сутності знаково-символічної системи культури, дослідження типології символів та специфіки їх функціонування в системі культури [19].

Австрійський філософ Е. Касіер формує символічну концепцію розвитку культури, згідно якої «людське буття протікає в символічній формі». Людина має здатність пристосовуватися до навколишнього середовища завдяки вмінню символізації. Тому мистецтво, релігія, міф, мова утворюють символічний світ, а людина мислить символічно та живе в оточенні символів [18]. Американська дослідниця естетики та філософії С. Лангер вважає символічну теорію культури основою сутнісної природи людини. Символічна діяльність відрізняє людину від тварини за допомогою символічних форм – мови, мистецтва та релігії, а сама людина є творцем символічної системи (культури). Дослідниця прагне виявити специфіку художніх символів та обмежує своє дослідження сферою мистецтва [9; 28]. Схожу думку висловлює американський антрополог, етнолог і культуролог Л. Уайт. Він вважає культуру здатністю людини творити символи, а культурологію обмежує культурними символами. На його думку, культура функціонує за певними законами, що регулюються символічним змістом.

Російський філософ та філолог О. Лосєв у своїй типології символів виділяє наукові, філософські, художні, міфологічні, релігійні, природні, людські, ідеологічні, зовнішньо технічні символи. Міфологічні символи належать до архаїчної частини культури та первісної форми мислення. Французький структураліст К. Леві-Стросс досліджує особливості мислення первісних людей, міфології, ритуальної поведінки і символічних форм із точки зору структурної антропології. Застосовуючи методи структурно-семіотичного аналізу, представник Тартусько-Московської школи Ю. Лотман також говорить про культуру як знаково-символічну систему, в якій існують культурні тексти «первинної» та «вторинної моделюючої системи» знаків, що надбудовуються над природною мовою.

Проблемами дослідження первісного суспільства займалися американський антрополог та етнограф Л. Морган (1818-1881 рр.), англійський етнограф Е. Тейлор (1832-1917 рр.), німецький філософ і психіатр К. Ясперс (1883-1969 рр.). Л. Морган називає «дикістю» період первісності в періодизації історії людства, тоді як К. Ясперс називає його «доісторією» або «прометеївською епохою» та вважає, що людство має єдиний шлях розвитку і єдине походження. Дослідник називає три головні підходи до вивчення «доісторії» – традиційний, через міфи і образи; сучасний, через археологічні знахідки; та визначення того, що залишилося в нас від доісторичного періоду, тобто спроба визначення суті людини. Е. Тейлор розглядає культуру як набір вірувань, звичаїв, форм пізнання, мистецтва, притаманних людині як індивіду, члену певної общини, що піддається науковому дослідженню. На основі спостережень, досліджень та вивчення вихідних елементів різних культур – об'єктів матеріальної і нематеріальної культури, цінностей та ідей, дослідник класифікує й аналізує, приділяючи особливу увагу тим елементам сучасної культури, які вважаються пережитками ранніх стадій розвитку суспільства [11; 139-141].

Метою даної статті є аналіз поняття символу у процесі дослідження наукових джерел та публікацій в напрямі проблематики творення й інтерпретації символу від періоду його появи та в добу формування перших цивілізацій й прагнення відстежити шлях формування символу в

процесі еволюційного розвитку давньої людини та його роль в довербальному способі спілкування. Важливою ідеєю дослідження, є розгляд символів давніх культур, що є відбивають в собі їх світоглядні особливості та досвід, через візуальне і вербальне відображення в орнаментальних мотивах.

Виклад основного матеріалу. З появою міфологічних, магічних та релігійних уявлень починається формування духовної культури. Перші символи з'являються в період пізнього палеоліту та відіграють міфологічно-релігійне значення для первісних людей. Символ у період міфологічного розуміння світу посідає рівнозначне місце поруч із міфом, який відіграє соціологічно-пізнавальну роль в первісному суспільстві. Саме міф наділяє символ комунікативними функціями, що за допомогою системи заборон, ритуалів та обрядів пришвидшує процес соціалізації людини [10]. Від міфу символ отримав у спадок свої комунікативні та соціальні функції. В період міфологічного осмислення світу людиною ще не існували поняття індивідуального. Розвиток і формування первісної людини відбувалося в колективній діяльності. Міфологія виступає в ролі нероздільно художньо-філософського пізнання природи на ранньому етапі становлення людського суспільства. Вона готує ґрунт для пізнішого філософсько-натуралістичного пізнання світу, людини та природи в Античності [7; 264]

Первісне мистецтво за своєю суттю є символічною інтерпретацією дійсності. Французький археолог С. Реймак у праці «Первісні релігії» стверджував, що наскальні зображення виконували магічну функцію і були включені в систему первісних обрядів і ритуалів. А німецький філософ, теоретик мистецтва Ф. Шеллінг вважав, що міфологія виступає необхідною умовою та первинним матеріалом для будь-якого мистецтва. Духовний зміст людського досвіду «кодується» у формі символів та має здатність до передачі цієї інформації. Потребу передачі уявлень про навколишню дійсність за допомогою художніх засобів, багато науковців пов'язують із релігійними та магічними діями. Відомий румунський релігієзнавець М. Еліаде вважає, що зображення розписаних стін у печері Ласко, Нью чи Кабаре наділені особливим змістом. Такі висновки дослідник робить із того, що настінні зображення знаходяться у важкодоступних місцях, до них складно добратися. В межах своєї релігієзнавчої теорії, важливим положенням окрім того, що людина є релігійною особою, вона також є «символічною». Дану тезу дослідник перейняв у Е. Касірера, який говорить про світ, наповнений символічними формами. М. Еліаде вважає, що завдяки символу сприйняття світу архаїчною людиною може бути цілісним, він має унікальну здатність виражати сакральне через профанне, є своєрідним провідником, що формує єдність людини і світу (Космосу) [3; 81].

Для первісної міфологічної свідомості притаманний синкретизм та нерозривність з усіма формами духовної і матеріальної культури, зокрема релігією й міфологією. Пошук гармонії людини і природи характерний для міфологічної свідомості. Мистецтво зароджується в добу пізнього палеоліту, як одна з форм суспільної свідомості. В первісному суспільстві воно представлене малюнками на стінах печер, різьбленням на кістці та камені. Рання художня діяльність людини відображає її уявлення про навколишній світ через образи, що сприяли закріпленню та передачі знань і навичок, виникненню ще однієї форми спілкування між людьми. В той час зароджується орнамент у формі відбитків рук, прямих та хвилястих паралельних ліній, проведених пальцями по сирій глині.

Наступним етапом стало творення антропоморфних та зооморфних істот з притаманною реалістичністю зображення задля виразності образу [8; 24]. Релігійно-обрядове життя первісної людини залежало від виживання, що вирішувалося у переважній більшості через полювання. Метою цих малюнків є створення максимально реалістичного зображення конкретної тварини, передаючи її характер та основні риси. Натомість, зображення людини часто є умовним та схематичним, що свідчить не про конкретну змальовану особу, а узагальнений образ, що є її тотемним предком задля посилення «мисливської магії». Первісне реалістичне зображення доповнене магічною дією набуває символічного значення та стає передумовою для розвитку ранніх форм релігії [8].

Розвиток абстрактного та художнього мислення в первісної людини, її адаптація і творення нею штучного середовища, яке Л. Уайт назве культурою, дозволяє зробити перший крок на шляху прогресу від первісного суспільства до цивілізації. Дослідник вважав символ сукупністю фізичної форми та значення, і вводить поняття символічної поведінки, в якій важливу роль відіграє мова. Л. Уайт говорив про знакову природу культури та вважав слова важливими раціональними символічними формами в культурі. Розділяючи культурні знаки на дві групи – перша, що має фізичну форму, та другу – незалежну від неї; автор говорить про їх функцію, що полягає у тому, щоб вказувати на будь-яку іншу річ чи подію. Саме той факт, що символ може бути фізичним об'єктом, на думку автора, вводить плутанину в поняттях символ-знак. Оскільки і одне, і друге поняття може бути використане в різних контекстах [17; 98-102].

Наступним етапом розвитку людства, згідно еволюціоністичної теорії Г. Л. Г. Моргана, завдяки накопиченню досвіду та знання, став «перехід від стану дикості до цивілізації» [12; 7]. Окрім відкриття ряду пам'яток первісного мистецтва, в XIX ст. активно розпочинаються наукові дослідження пам'яток античного періоду й інших стародавніх культур, зокрема, на територіях Північно-Східної Африки, Передньої Азії – Вавилон, Шумер, Єгипет, Ассирія, Арарту, культури Стародавнього Сходу – Китай, Індія та цивілізації Давньої Греції і Риму. Власне, період Стародавнього світу охоплює історію людства від початку писемної епохи та, приблизно, до періоду Середньовіччя. Дані часові межі є достатньо умовними [5; 28].

Цивілізації Межиріччя та долини річки Ніл формують низку культурних систем, в яких окрім важливих наукових та суспільних відкриттів відбувається важлива річ – закладення нового типу писемної культури. Цей фактор відіграє важливу роль у формуванні давніх культур Стародавнього Сходу та зародженні особливого художнього мислення – знаку у формі слова та образу, на які спиралися давні правителі. Єгипетська та Месопотамська цивілізації виникають приблизно водночас у 4 тис. до н.е. та залишають глибокий слід в історії світової культури. Прагнення підкорити природу надало великого поштовху в розвитку науки, культури і мистецтва. На основі складної системи релігійних вірувань та міфологічних уявлень утворюється система пантеону шумерських богів, де символізм та алегорія відіграють важливу роль. Завдяки цьому вірування у формі міфів передаються тисячоліттями та запозичуються наступними цивілізаціями. Таким чином знання та уявлення, закодовані у символічній формі, еволюціонують від архаїчних релігійних уявлень до більш розвинених релігійно-міфологічних, а далі – релігійно-етичних поглядів [5; 8].

Цивілізація Месопотамії, на відміну від Єгипту, складалася з великої кількості державних утворень, які змінювали одні одних та нашаровували культурні пласти. Такі держави, як Шумер, Аккад, Вавилон, Ассирія, Іран виникають, розвиваються і занепадають, залишаючи після себе великі міста, монументальні архітектурні пам'ятки, храми, палаци, іригаційні споруди. Для цих державних утворень характерним є те, що закладені основи науки тут розвиваються в межах релігійного світогляду. Завдяки великому внеску шумерів в розвиток культури Месопотамії, її прийнято називати Шумерською. Найбільшим досягненням Шумерської цивілізації є писемність – клинописне письмо на глиняних пластинах. Розробивши цілу систему знаків, за допомогою клинопису жерці, як окрема каста, представники правителя, формують перші писемні пам'ятки, що призначені для передачі настанов майбутнім поколінням.

Культура Стародавнього Сходу втрачає первісний синкретизм. Всі ці процеси відбуваються заради легітимізації верховної влади правителя, розвивається деспотична форма управління в якій, практично вся культура, релігія, міфологія, мистецтво покликані підпорядковуватися інтересам влади. Культура шумерів розвивалася у формі алегорій – на межі реальності та міфологічних уявлень. Через образи тварин та їх властивості, здібності та силу відбивалися людські якості та поведінка. В алегоричних рельєфних зображеннях зустрічаємо багатьох тварин. Зокрема, орел, як символ верховної влади з двома левими під ним. Орнаментальний та абстрактний характер зображень на стелах, мав на меті зафіксувати як зображальні так і текстові повідомлення. Таким зображенням властива симетричність та схематичність. На стелах зображали як правові норми та приписи у формі клинописного письма й малюнків, що передавалися поколіннями, так і фіксувалися історичні дані про події, записувалися міфологічні, світоглядні уявлення. У шумерському мистецтві побутував чіткий канон і функціональність. Крім того, мистецькі твори мали культову, меморіальну та прагматичну функцію. З метою закріплення верховенства влади створювалися рельєфи, скульптури, статуї. В той період мистецтво наділене знаковим характером. Завдяки цьому будь-який твір мистецтва виконував символічне значення та функціонував у всіх сферах тогочасного суспільства. В розписах керамічного посуду переважає орнаментальність, що включає ритмічність, симетричність та умовність зображення, та претендує на символічне зображення дійсності. На користь цього наведемо приклад пізніших керамічних зразків початку III тис. в алебастровому посуді «Інанні з Урука», в якому сюжет розгортається у формі «розповіді», та поділений на три частини – умовне зображення природи, рослинного світу та людини, що приносять дари богині Іштар, як символи самої богині [4; 97]. За своєю структурою орнамент є простим та раціональним, побудований на основі простих геометричних фігур – круг, квадрат, півкруг, трикутник і велика різноманітність хвилястих ліній, що асоціюють з водою, яка мала надзвичайно важливе значення для жителів Межиріччя. Також присутні композиції шахматного типу та орнаменти зигзагових, розеткових форм. Мотив Дерева є характерним для Месопотамського орнаменту та відбиває в собі уявлення про світорозуміння. Його міфологічний образ спирається на генетичну спільність з лілією, пальмою, папірусом та фініком. Цікавим є орнамент, що складається з мотивів квітки, що розпускається та мотивів лотоса, які теж вважаються запозиченими, проте в

Месопотамській інтерпретації наділена певною схематичністю символу – так звана пальмета, мотив фінікової пальми, що має важливе сакральне значення. Цей факт легко простежити завдяки пальмовидним капітелям в архітектурі. Сама квітка складається з трьох елементів – бутон-стовп, пальмети, що символізує Небо та синтез бутона і плода, що втілюють завершений цикл буття, який повторюється циклічно. Дослідники вважають цей символ запозиченням з орнаменту Єгипту, проте суто Месопотамським є орнамент, що формується в квадратну форму, що теж символізує Дерево. Поширеним, є мотив поклоніння такому Дереву, яке складає світоглядну формулу хрест-коло-квадрат. Загалом попри численну запозиченість орнаментальних мотивів у Єгипту, важливим внеском Месопотамії є триступеневі та геральдичні композиції, що опираються на важливий образ світорозуміння в давніх культурах – Дерево Життя [2; 81]. Ці візуальні образи в скульптурі, архітектурі, образотворчому та декоративному мистецтві, мають на меті комунікацію, трансляцію досвіду наступним поколінням, формуючи чимало символів даного періоду. Вони є статичним способом комунікації, тоді як ритуали та обряди, релігійні і офіційні є пережитками давнього синкретизму й динамічним способом візуальної комунікації. Оскільки поняття символу включає комунікативні функції, то можемо говорити, що візуальний образ стародавнього мистецтва є глибоко символічним, оскільки саме воно дозволяє нам дешифрувати інформацію, що закладена в ньому. За допомогою системи символів відбувалося «кодування» інформації. Повсякденне життя людей було врегульоване релігією та міфологічними уявленнями [11; 40].

Символ у період первісності є невід'ємною частиною сакральних, магічних уявлень, релігійних вірувань та життєвого укладу. На основі анімістичних, магічних та міфологічних культів та традицій давні єгиптяни розробили власний пантеон богів, яких представляли на землі правителі, фараони а також жерці, мудреці й священнослужителі, які жили при храмах. Особливість світосприйняття та уявлення віднаходимо у розшифруваннях найдавніших ієрогліфів, якими були прикрашені стіни храмів, гробниць, палаців [6; 58-60]. Культура Давнього Єгипту побудована на міфологічних солярних культах, згідно яких фараон (правитель) є божеством, що поєднувало в собі верховного Бога (Амон) та сонця (Ра). Усипальниці фараонів були прикрашені рельєфними зображеннями та ієрогліфами, що мають формальний і декоративний характер та використовувалися для запису священних текстів. Стилізовані зображення можуть мати різне значення в залежності від контексту та поєднання [4; 272]. Згідно єгипетського віровчення, то після смерті, як закінчення земного життя, існує ймовірність воскресіння. З цим фактом пов'язані традиції бальзамування та збереження людського тіла після смерті у спеціально зведених місцях – усипальницях. Символічні та міфологічні уявлення єгипетського народу відображають в такому ритуалі глибину вірувань і прагнення володіти вічним життям. Скульптури, художні розписи, рельєфи, допомагають відтворити релігійно-обрядові культи давніх єгиптян. Роль розписів та рельєфів у гробницях фараонів є символічною, наділеною портретною схожістю у формі гранично узагальнених графічних зображень.

Єгипетське мистецтво характеризується чіткістю канону, умовністю та формальною плоскістю зображень. Характерною, також, є роль ієрогліфів у загальній композиції, що спільно формує цілісну картину з первісно-семантичним змістом зображення. Синкретизм та смислова цілісність характерна для Єгипетського орнаменту, міфу й матеріальної культури. Серед найбільш поширених знаків, що трапляються в системі єгипетських ієрогліфів є хрест, як один з універсальних образів світосприйняття, що втілюється в символічному ряді Дерево – квітка – божество – колона; поширеним ієрогліфом є зигзаг, що трактується, як поняття «води», а в контексті єгипетської культури символізує «священну нільську воду». Та «анкх», так званий єгипетський хрест, що є символом безсмертя та вічного життя. Важливим також є знак «джед», що символізує одного з божеств єгипетського пантеону – Озіріса пророцтва, що втілює ідею вічного оновлення життя. Символами пророцтва бога були важливі рослини Єгипту – лотос, папірус, виноград, ячмінь. «Джед» зображується у формі папірусних стебел та є прототипом колон, що також є частиною світоглядних уявлень давніх єгиптян. Колона-стовп також є втіленням символічної ідеї Дерева, що вершиною тримає Небо та сягає коренями Землі. А завершення колони у формі розпущеної квітки символізує міф про народження сонця. Таким чином, ці символи мають спільнокореневе походження та доповнюють цілісну світоглядну міфологічну картину світу. «Анкх» – у значенні життя і безсмертя та «джед» – символізує постійність, складають основоположне уявлення давніх єгиптян про буття.

Єгипетський орнамент містить універсальні геометричні символи, ромбоподібні та зигзагоподібні композиції, шахматні мотиви, що є складовими міфологічно-релігійної системи символів. Важливим є те, що на прикладі єгипетської орнаментики можна простежити розвиток мистецтва від знаково-символічного, на етапі геометричної стадії до творення його художньо-естетичної системи, що послугувала джерелом натхнення для багатьох історичних культур [2; 54].

Символ відіграє важливе значення в історії Стародавньої Індії, яка тягнеться з IV тис. до н.е. Ізольованість від зовнішнього світу сприяла консервації та акумуляції унікальної культури, яка не так давно була відкрита для європейців (20-ті рр. XIX ст.). Харабська цивілізація, відкрита археологами в долині річки Інд, є однією з найбільших на Стародавньому Сході. Було знайдено знаряддя праці, зброя, ювелірні вироби, гончарні вироби, ігрові комплекси, схожі на шахи і шашки, художні розписи, а також писемні знахідки – піктографія, що складалася зі знаків та малюнків. Завдяки Ведам – священним текстам на санскриті, у формі епосів, маємо відомості щодо культури, вірувань та релігії Стародавньої Індії. Першою державною релігією проголошено буддизм, саме тому, символи цього періоду пов'язані з буддійськими віруваннями та означеннями. В культовому архітектурному будівництві були поширені буддійські храми – ступи, напівсферичної форми, що в буддизмі є символом неба та безконечності та означає нірвану. Крім того, символами буддизму є монолітні кам'яні стовпи – стамбхи, що увінчувалися капітеллю з лотосу та символічними зображеннями. На них висічені основні принципи буддійської моралі. Синтез образотворчого мистецтва скульптури та архітектури втілює важливу ідею давньоіндійського світовідчуття – єдність всього суцього на землі, космічну першооснову та прагнення людини до самовдосконалення. Важливою характеристикою індійської філософії є неподільність земного та небесного. Художньо-образне сприйняття світу Давньої Індії відзначається витонченими зображеннями людини, природи та навколишнього світу. Характерною для Староіндійської культури є велика кількість символіки сексуального характеру, що також пов'язано з релігійними та міфологічними уявленнями про богів та богинь, творення пари яких асоціюється в давніх індійців з процесами космічного творення. Такі рельєфи та розписи зустрічаються в індуських храмах. Орнаментальні мотиви Давньої Індії міцно пов'язані з релігією буддизму та індуїзму, домінуючими в цьому регіоні. Візуальне вираження художньо-образних зображень формується на основі релігійних, філософських та міфологічних уявлень. Переважання орнаментів із багатьма деталями і достатньо натуралістичні композиції характерні для Стародавньої Індії. Також присутнє переважання рослинних мотивів – лотоси, пальми, кипариси, квіти граната та ін. Серед тварин, присутніх в орнаментальних композиціях, зустрічаємо стилізовані зображення левів, слонів, коней. Уявлення давніх індійців про процес еволюції, який складають рослини, тварини, люди та основне прагнення – дев (небесний геній) відбиваються у орнаментах та символах у візуальному мистецтві. Художні твори давньоіндійських митців втілюють ідеї глибокого змісту та значення. Орнаментальні мотиви рослинного характеру, міфологічної і історичної тематики прикрашали храми пластичним й дрібним декором. Синтез будівництва та образотворчого мистецтва виступає вадливою філософською ідеєю єднання всього суцього. Завдяки світоглядним уявленням породжується велика кількість образів у візуальному мистецтві, зокрема орнаментах. Отже, візуальне вираження Давньоіндійської культури у формі орнаментальних мотивів втілює в собі світоглядні ідеї про космічну першооснову та прагнення людини до самовдосконалення [4; 161].

Символ є важливою складовою культури стародавнього Китаю, що зароджується майже 5000 років тому. Китайська цивілізація залишила великий культурний спадок країнам Далекого Сходу. Розвиток китайського традиційного мистецтва пов'язаний з релігійно-філософським вченням: конфуціанством, даосизмом, буддизмом і легізмом. Космологічні уявлення стародавнього китайського світогляду формувалися на принципі понять «Інь» і «Ян» та продовжували свій розвиток у різних філософських школах. Ознаки бінарних протилежностей характерні для філософії Китаю. Це також відображається в мистецтві, для якого характерний синкретизм трьох головних мистецтв – каліграфія, живопис та поезія, що цілісно укладаються в традиційних творах китайського живопису [19]. А головні засоби виразності, такі як лінія, пляма тло, формують зміст твору. Ієрографічна писемність Китаю формується здатністю до образного та символічного мислення, а освіченість та мистецькі здібності високо цінуються. Для стародавнього Китаю характерним є переважання морального над матеріальним. Символіка Давнього Китаю, що зустрічається в ранньому бронзовому ритуальному посуді, переважно орнаментального характеру з геометричними та тваринними мотивами, прикрасах і амулетах – переважно символи Землі (жіночого начала) і Неба (чоловічого начала). Згодом, орнаментальні абстрактні елементи збагачуються сюжетними зображеннями людей та тварин, які відзначаються віртуозністю й делікатністю виконання в епоху Чжань Го [4; 401].

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що символи в архаїчних культурах – довербальна форма вираження понять, що позначають відносини людини й світу в тій чи іншій культурі. Зв'язок слова і візуального зображення акцентують на характерних рисах давнього світогляду. Аналізуючи візуальне вираження символу в найдавніших культурах первісності та Месопотамії, Єгипту, Індії та Китаю в загальній характеристиці, відмічаємо, що орнаментальні мотиви народного мистецтва є носіями архаїчного змісту. Символ, що є складовою орнаменту, у формі художнього вираження ретранслює цей зміст та формує уявлення про особливості світоглядних орієнтирів конкретних цивілізацій.

Завдяки своїм функціям до трансляції архаїчного змісту символу вдалося в найзагальнішій формі розглянути співвідношення та акценти світоглядних особливостей конкретних культур у традиційній народній орнаментіці.

Список використаної літератури

1. *Арнхейм Р.* Искусство и визуальное восприятие / Р. Арнхейм. – М. : Прогресс, 1974. – 392 с.
2. *Буткевич Л.* История орнамента / Л. Буткевич. – М. : ВЛАДОС, 2008. – 267 с.
3. *Еліаде М.* Трактат з історії релігій / М. Еліаде. – К. : Дух і Літера, 2016. – 520 с.
4. *История древнего мира* / Под ред. И. Дьяконова, В. Нероновой, И. Свенцицкой. – М. : Наука. История древнего мира. – Т. 1. Ранняя древность. – 470 с.
5. *Йегер О.* Всемирная история. Древний мир / О. Йегер. – М. : АСТ, Хранитель, Харвест, 2007. – 496 с. – Т. 1.
6. *Керам К.* Боги, гробницы и ученые / К. Керам. – СПб. : КЭМ, 1994. – 102 с.
7. *Кембриджская история древнего мира.* Т. IV: Персия, Греция и Западное Средиземноморье ок. 525-479 гг. до н.э. : [Под ред. Дж. Бордмана, Н.-Дж.-Л. Хэммонда, Д.-М. Льюиса, М. Оствальда] – М. : Ладомир, 2011. – 1112 с.
8. *Крвавич Д. П.* Українське мистецтво / Д. П. Крвавич, В. А. Овсійчук, С. О. Черепанова. – Л. : Світ, 2004. – 268 с. – Т. 2.
9. *Лангер С.* Философия в новом ключе / С. Лангер. – М. : Республика, 2000. – 287 с.
10. *Лосев А. Ф.* Мир. Число. Сущность / А. Ф. Лосев. – М. : Мысль, 1994. – 919 с.
11. *Лурье С. В.* Историческая этнология / С. В. Лурье. – М. : Аспект-Пресс, 1998. – 448 с.
12. *Морган Л. Г.* Стародавнє суспільство або дослідження ліній людського прогресу від дикості через варварство до цивілізації / Л. Г. Морган. – Л. : Вид-во ін-ту народів Півночі і ЦВК СРСР 1934. – 352 с.
13. *Мустафін О. Р.* Справжня історія Стародавнього світу / О. Мустафін. – Харків : Фоліо, 2013. – 348 с.
14. *Рубель В. А.* Історія середньовічного Сходу / В. А. Рубель. – К. : Либідь, 2002. – 736 с.
15. *Тайлор Э. Б.* Первобытная культура / Э. Б. Тайлор. – М. : Изд-во полит. литературы, 1989. – 573 с.
16. *Уайт Л. Избранное* : Наука о культуре / Л. Уайт. – М. : РОССПЭН, 2004. – 960 с. – (Серия «Культурология. XX век»).
17. *Уайт Л. Избранное*: Эволюция культуры / Л. Уайт. – М. : РОССПЭН, 2004. – 1064 с. – (Серия «Культурология. XX век»).
18. *Шпенглер О.* Закат Европы. Образ и действительность / О. Шпенглер. – М. : Наука, 1993. – 592 с.
19. *Яффе А.* Символы в изобразительном искусстве [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.psyoffice.ru/2-0-1909.htm>

References

1. *Arnkhaym R.* Yskusstvo y vyzual'noe vospryyatyie / R. Arnkhaym. – Moskow, Prohress. 1974. – 392 p.
2. *Butkevych L.* Istoriya ornament / L. Butkevych. – Moskow, Humanytarnyy yzd. Tsentr, VLADOS, 2016. – 267 p.
3. *Eliade M.* Traktat z istoriyi relihiy / M. Eliade. – Kyiv, Dukh i Litera, 2016. – 520 p.
4. *Ystoryya drevneho mira* / Pod redaktsyey Y. M. D'yakonova, V. D. Neronovoy, Y. S. Sventsytskoy. – Moskow, Hlavnaya redaktsyya vostochnoy lyteratury yzdatel'stva «Nauka». – Т. 1. Rannyya drevnost'. – 470 p.
5. *Yeher O.* Vsemynnaya ystoryya. Drevnyy myr / O. Yeher. – Moskow, AST, Khranytel', Kharvest. 2007. – 496 p. – Т. 1.
6. *Keram K.* Bohy, hrobnitsy y uchenye / K. Keram. – Saint-Peterburg, KEM, 1994. – 102 p.
7. *Kembrydzhszkaya ystoryya drevneho myra Tom IV: Persyya, Hretsyya y Zapadnoe Sredyemnomor'e ok. 525-479 hh. do n.E.* [Pod red. Dzh. Bordmena, N.-Dzh.-L. Khemmonda, D.-M. L'yuysa, M. Ostval'da] – Moskow, Ladomyr. 2011. – 1112 p.
8. *Krvavych D. P., Ovsyichuk V. A., Cherepanova S. O.* Ukrayins'ke mystetstvo / D. P. Krvavych, V. A. Ovsyichuk, S. O. Cherepanova. – Lviv, Svit, 2004. – 268 p. – Т. 2.
9. *Lanher S.* Filosofyya v novom klyuche / S. Lanher. – Moskow, Respublyka, 2000. – 287 p.
10. *Losev A. F.* Myr. Chyslo. Sushchnost' / A. F. Losev. – Moskow, Mysl', 1994. – 919 p.
11. *Lur'ye S. V.* Istorychna etnolohiya / S. V. Lur'ye. – Moskow, Aspekt-Press, 1998. – 448 p.
12. *Morhan. L. H.* Starodavnye suspil'stvo abo doslidzhennya liniy lyudsk'koho prohresu vid dykosti cherez varvarstvo do tsyvilizatsiyi. / L. Y. Morhan. – Lviv, Vydavnytstvo instytutu narodiv Pivnochi i TsVK SRSR 1934. – 352 p.
13. *Mustafin O. R.* Spravzhnya istoriya Starodavn'oho svitu / O. R. Mustafin. – Kharkiv: Folio, 2013. – 348 p.
14. *Rubel' V. A.* Istoriya seredn'ovichnoho Skhodu / V. A. Rubel. – Kyiv, Lybid', 2002 – 736 p.
15. *Taylor E. B.* Pervobytnaya kul'tura / E. D. Taylor. – Moskow, Yzdatel'stva polytycheskoy kul'tury, 1989. – 573 p.
16. *Uayt L.* Yzbrannoe: Nauka o kul'ture / L. Uayt. – Moskow, ROSSPEN, 2004. – 960 p. – (Seryya «Kul'turolohiya. XX vek»).
17. *Uayt L.* Yzbrannoe: Evolyutsyya kul'tury / L. Uayt. – Moskow, ROSSPEN, 2004. – 1064 p. – (Seryya «Kul'turolohiya. XX vek»).
18. *Shpenhler O.* Zakat Evropy. Obraz y deystvytel'nost' / O. Shpenhler. – М. : Nauka, 1993. – 592 p.
19. *Yaffe A.* Symvol v yzobrazytel'nom yskusstve / A. Yaffe. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.psyoffice.ru/2-0-1909.htm>

СИМВОЛ В ПЕРИОД ПЕРВОБЫТНОСТИ И В ДРЕВНИХ КУЛЬТУРАХ

Загайская Дзвенислава Любомировна, аспирантка,
Львовская национальная академия искусств, г. Львов

Исследуется понятие символа в период первобытности и древних культурах. Анализируя развитие понятия символа, рассматриваем основные его особенности в конкретных исторических условиях на ранних этапах развития сознания человека от периода первобытности к зарождению первых цивилизаций – Месопотамии, Египта, Индии и Китая. Освещены понятие символа как носителя довербальной архаичной формы сознания в древних культурах, отмечено связь между вербальным значением слова и визуальным изображением в ретрансляции символического содержания. Выявлено, что в традициях рассмотренных культур этот факт прослеживается в форме орнамента, составляющим которого является символ.

Ключевые слова: символ, визуальное искусство, культура, мировоззрение, первобытность, древние культуры, Месопотамия, Египет, Индия, Китай.

SYMBOL OF A DAY IN PRIMITIVE AND ANCIENT CULTURES

Zagayska Dzvenyslava, PhD student,
Lviv National Academy of Arts, Lviv

The notion of symbol in the primeval age and in ancient cultures has been studied in the article. Analyzing the development of the notion of symbol, its main peculiarities in certain historic conditions at the early stages of human consciousness development from the primeval period till the formation of first civilizations (Mesopotamia, Egypt, India, and China) are taken into consideration.

The article also talk about notion of symbol arose in the earliest world cultures. However, it was first formed and scientifically grounded as a cultural phenomenon at the end of the XIX century. A symbol is being considered as one of the earliest forms of world perception in folk art and a bearer of archaic content in the contemporary world. In this regard, the combination of artistic form, relaying meaning, is being traced. Case studies of the earliest world cultures, from their origin to the formation of first civilizations, are being examined providing their general review. Peculiarities of world outlook in sign and symbolic motifs of the primeval age, Mesopotamia, Egypt, India, and China are defined.

The origin of cultural and labor activity of a human being, wherein a symbol is an integral part in the process of evolutionary development, is investigated. It is worth noting that symbol is instrumental in mythological, religious views of ancient people and magic rituals, being an essential element of mental outlook. All these processes that may be generally called the cultural development are accompanied by symbolization of reality, involving preservation and transfer of gained experience, acquired skills and knowledge to the descendants. It appears that we point out that symbols in archaic cultures were preverbal forms to express notions denoting relations of a person and the world in a given culture. The bonding between a word and a visual image is a distinctive feature of the ancient worldview.

Key words: symbol, visual art, culture, philosophy, primitive, ancient cultures of Mesopotamia, Egypt, India and China.

UDC 7.045:[008+398+140.8](31+32+34+358)

SYMBOL OF A DAY IN PRIMITIVE AND ANCIENT CULTURES

Zagayska Dzvenyslava, PhD student,
Lviv National Academy of Arts, Lviv

The aim of this article is to analyze the general concept of a character in the study of scientific sources and publications towards issues of creation and interpretation of the character of the period of its emergence and formation of the first day of civilizations.

Research methodology. Have been examined for over ten research topics of symbol in ancient cultures and first civilizations as multifunctional and interdisciplinary concept symbol in the work world and European researchers

Results. It has been found that the symbol is being considered as one of the earliest forms of world perception in folk art and a bearer of archaic content in the contemporary world. In this regard, the combination of artistic form, relaying meaning, is being traced. Case studies of the earliest world cultures, from their origin to the formation of first civilizations, are being examined providing their general review. Peculiarities of world outlook in sign and symbolic motifs of the primeval age, Mesopotamia, Egypt, India, and China are defined.

Novelty. It appears that we point out that symbols in archaic cultures were preverbal forms to express notions denoting relations of a person and the world in a given culture. The bonding between a word and a visual image is a distinctive feature of the ancient worldview.

The practical significance. This article will be useful for researchers of visual and verbal character in the earliest period of human history.

Key words: symbol, visual art, culture, philosophy, primitive, ancient cultures of Mesopotamia, Egypt, India and China.

Надійшла до редакції 7.11.2016 р.